

DUNJA GLOGOVIĆ

*Institut za arheologiju
Ul. Grada Vukovara 68
HR -10.000 ZAGREB
dglogovic@iarh.hr*

GOSPODARICA KONJA NA ŽELJEZNODOBNIM PRIVJESCIMA IZ KASTVA I GROBNIKA

**UDK 903»636/637«(36:497.5)
Izvorni znanstveni rad**

Ovaj rad posvećujem kolegici Dubravki Balen-Letunić ponajprije jer je riječ o Japodima, koji su Dubravki uvijek bili i ostali najdraži predmet zanimanja.

U članku je obrađena grupa željeznodobnih antropomorfnih privjesaka iz Kastva, Grobnika, Kringe i Vinice. Trokutasti privjesci s parom konjskih protoma dijele se na ukrašene i neukrašene. Na temelju analogija sa skupinom privjesaka iz Tirola interpretirani su kao simbolično prikazivanje gospodarice konja, tj. potnije hippon koja ima svoje izvorište u Grčkoj. Privjesci su stvoreni i oblikovani u okviru japodske željeznodobne kulture, proizvod su domaćih radionica nakita, a datiraju se u kasnohalštatsko, odnosno ranolatensko razdoblje.

*Ključne riječi: Hrvatsko primorje, željeznodobni privjesci, gospodarica konja, Japodi.
Key words: Croatian Littoral; Iron Age pendants, Mistress of the Horses, the Japods*

U vrtači Mišincac ispod Kastva provela je Radmila Matejčić 1972. g. arheološka iskopavanja na mjestu koje je, kako je to u starijoj literaturi bilo zabilježeno, dalo mnogo slučajnih nalaza. R. Matejčić ubrzo je publicirala rezultate iskopavanja u Kastvu. U Mišincu je istraženo nekoliko poremećenih skeletnih grobova s jedva uočljivim ostacima grobne arhitekture. Među materijalom je bio privjesak ili pektoral o kojemu će ovdje biti riječi (MATEJČIĆ 1974: 51–77, T.4).

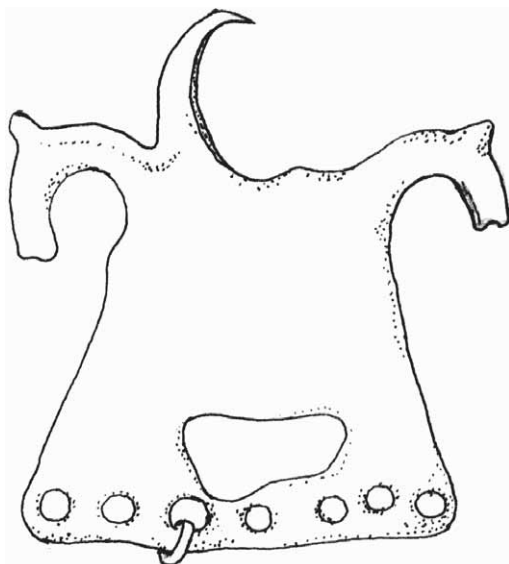
To je pločasti privjesak (vis. 71 mm) trokutastog oblika s ovalnom omčom za vješanje, a ispod nje na vrhu trokuta su, kao izdanci, dvije antitetično postavljene konjske protome (Sl. 5). Pločica je pokrivena punciranim koncentričnim kružićima s piknjom u sredini. Na donjem rubu je gusti niz rupica kroz koje su ovješeni dupli lančići. Privjesak je bio ovješten na iglu fibule čertoza skupa s jednim prstenom i tako je taj nakit već više puta objavljivan.

Martina Blečić je u temeljitoj analizi i proučavanju dokumentacije o iskopavanjima u Kastvu pokazala da ovaj privjesak ne pripada određenoj grobnoj cjelini. No nađen je u kontekstu dislociranih skeletnih grobova, tj. u sklopu željeznodobne nekropole na tome mjestu (BLEČIĆ 2002: 77–82,

94: privjesak). M. Blečić u svom je članku opisala arheološku topografiju Kastva i povijest istraživanja. Lokalitet kojeg je istraživala R. Matejčić naziva *Veli Mišinac*. Uz to, načinila je popis, tj. katalog svih kastavskih nalaza. M. Blečić donosi također svu stariju literaturu, pa ona ovdje neće biti citirana. Nekoliko je odlomaka u članku posvećeno privjescima s konjskim protomama te su navedena sva mišljenja o genezi, kulturnoj i etničkoj pripadnosti i kronologiji ovog tipa privjeska / pektorala s referentnom literaturom, pa čitatelje upućujem na citirani rad (BLEČIĆ 2002: 112sq).

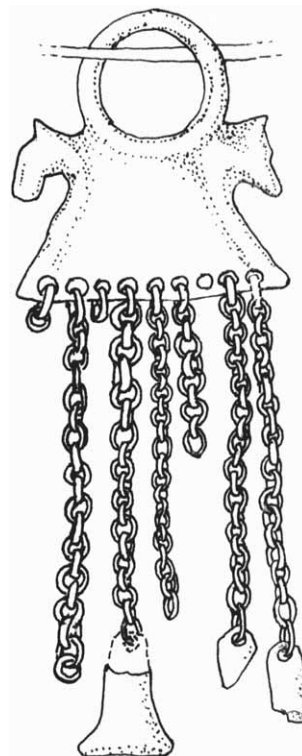
Drugi privjesak istoga tipa, bolje rečeno skoro pa identičan nakitu iz Kastva, dolazi iz Kringe (Sl. 4) u središnjoj Istri. Od privjeska iz Kastva razlikuje se jedino po tome što mu je oblik malo zdepastiji, trokut ide više u širinu prema donjem rubu privjeska. Konjske su protome jednako oblikovane, površina je pokrivena koncentričnim kružićima, a dolje su, možemo pretpostaviti po analogiji, bili ovješeni lančići. Privjesak je slučajni nalaz s prethistorijske gradine koja leži ispod sadašnjeg naselja Kringa, gdje su tijekom vremena prikupljeni mnogi zanimljivi pretpovijesni predmeti, a čuva se u Etnografskom muzeju u Pazinu (MIHOVILIĆ 1998: 5).

Iz Hrvatskog primorja, točnije iz Grobnika, potječu još dva primjerka približno istoga oblika privjesaka. Grobnički primjerak (vis. 32 mm) ima malo veću omču za vješanje (Sl. 2) bez ukrasa po sebi. Dugački lančići imali su na kraju ovještene pločice – klepetaljke. Privjesak iz Grobnika objavljen je davno, još u Ljubićevom popisu Arheološkog muzeja u Zagrebu i to ovješten na jednu srednjolatsku fibulu (LJUBIĆ 1889: 33, 246; GUŠTIN 1987: 46, Sl.5, 4).

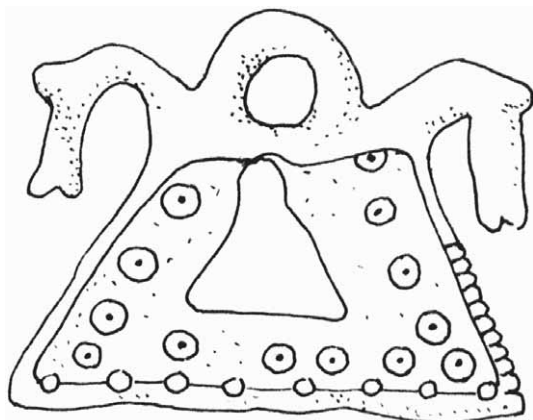
Slika 1 – Grobnik. Bronca. Približno ½ veličine (prema: BLEČIĆ 2004).

Figure 1 – Grobnik. Bronze. Approximately ½ of the size (according to: BLEČIĆ 2004).

Slika 2 – Grobnik. Bronca. Približno 1/1 veličine (prema: BLEČIĆ 2004).

Figure 2 – Grobnik. Bronze. Approximately 1/1 of the size (according to: BLEČIĆ 2004).

Slika 3 – Vinica. Bronca. Nije u mjerilu
(prema: RAUNIG 2004).

Figure 3 – Vinica. Bronze. Not in scale
(according to: RAUNIG 2004).

Slika 4 – Kringa. Bronca. Nije u mjerilu
(prema: MIHOVILIĆ 1998).

Figure 4 – Kringa. Bronze. Not in scale
(according to: MIHOVILIĆ 1998).

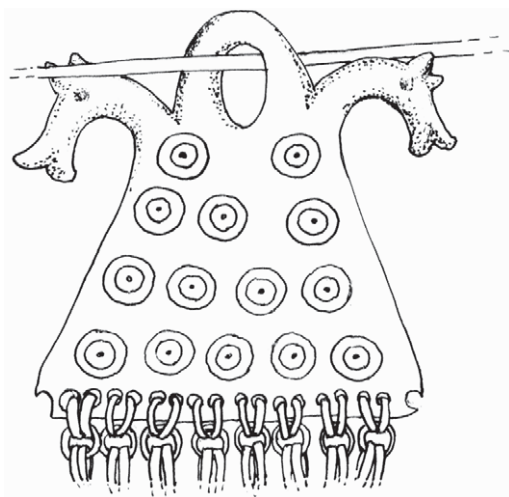
Drugi, malo veći (vis. 47 mm) privjesak istog oblika iz Grobnika, malo je izduljeniji i proporcijama se bolje slaže s privjescima iz Kastva i Kringe. On je oštećen i nedostaje mu dio prstena za vješanje (Sl. 1). Obadva privjeska iz riječkog zaleđa su slučajni nalazi, možda iz prehistorijskih grobova, odnosno nekropole Grobišće podno Grobnika (BLEČIĆ 2004: 52sq).

Recimo da su privjesci iz Grobnika nedekorirana varijanta, a drugu varijantu tvore privjesci urešeni kružićima (Kastav, Kringa, Vinica). Zajedničko svojstvo obje varijante su lančići ili dodatni privjesci, raznih oblika. Po dimenzijama su to ipak privjesci i mislim da nema razloga nazivati ih *pektoralima*, koji bi trebali pokrivati veći dio prsa.

Privjesci iz Hrvatskog primorja s prikazom konjskih glava diskutirani su, uglavnom, unutar velike i vrlo raznolike grupe *konjskih ili životinjskih privjesaka* iz kruga japodske kulture. Kod Japoda protome konja dolaze, osim na privjescima, i na drugim vrstama nakita, odnosno utilitarnih dijelova nošnje: na kopčicama, pređicama, fibulama i sl. Prikazi konja pojavljuju se, osim toga u toreutici, u punoj plastici, izrađevinama od jantara (BALEN-LETUNIC 2006: 59, Sl. 55) itd., tako da je konj relativno najzastupljenija životinja u japodskom zoološkom repertoaru (RAUNIG 2004: 115).

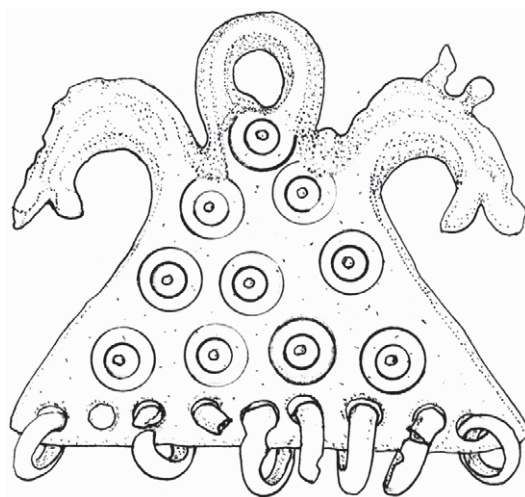
Branka Raunig je, prema obliku pločice, razvrstala *konjske pektoralne* u tri varijante (RAUNIG 2004, 103–105). Naši privjesci iz Grobnika i Kastva idu, po Raunig u prvu varijantu. Prvoj varijanti pripadaju i privjesci s pravokutnim i trapezastim oblikom pločice iz Like (Kompolje) i više komada konjskih privjesaka iz viničke željeznodobne grupe. Jedan privjesak s konjskim protomama iz Vinice, koji je objavljen kod Raunig (Sl. 3), možemo pridružiti u osnovi trokutastim privjescima tipa Kastav – Grobnik.

Istome tipu pripada jedan vinički privjesak iz Meklenburške zbirke u Harvardu (Sl. 6). Citirani privjesak iz Vinice i primjerak iz Vinice na slici dekorirani su kružićima isto kao privjesci iz Kastva i Kringe.

Slika 5 – Kastav, Mišinci. Bronca. Približno ½ veličine (prema: MATEJČIĆ 1974).

Figure 5 – Kastav, Mišinci. Bronze. Approximately ½ of the size (according to: MATEJČIĆ 1974).

Slika 6 – Vinica. Bronca. Približno 2/3 veličine. S odobrenjem Peabody Museum of Anthropology and Ethnology, Harvard University.

Figure 6 – Vinica. Bronze. Approximately 2/3 of the size. By courtesy of the Peabody Museum of Anthropology and Ethnology, Harvard University.

Dakle, u grupi privjesaka iz Hrvatskog primorja i Istre (Kringa) i iz Vinice imamo samo one koji su neosporno antropomorfni, a obzirom na trokutasti oblik simbolički pretstavljaju žensku figuru (EIBNER 2001: 108). Po ovome kriteriju izostavila sam iz prve varijante Branke Raunig kompozitne pektoralne koji su sastavljeni od dvije pravokutne ili trapezaste pločice s konjskim protomama na gornjim uglovima, kao i trapezaste privjeske s konjskim protomama općenito, kojih je najviše nađeno u Vinici, odnosno viničkoj željeznodobnoj grupi (RAUNIG 2004: T. 19, 3. 5–9; GLOGOVIĆ 1989: T. 40, 4–6).

Popis nalazišta i karte rasprostriranja japodskih privjesaka s konjima načinio je Markus Egg i njegova se lista (Golubić, Grobnik, Jezerine, Kastav, Kompolje, Prozor i Vinica) slaže s popisom Branke Raunig, jedino što je M. Egg izostavio Drenov Klanac u Lici.

Nalazišta privjesaka izdvojenih kao tip Kastav – Grobnik su : Vinica, Kastav, Grobnik i Kringa.

U svom članku iz 1986. g. M. Egg je sakupio i obradio grupu antropomorfnih privjesaka s parom antitetičkih konjskih glava iz alpskoga područja. U prvome su planu dva privjeska koji su izrađeni po istome obrascu. Privjesku iz Sanzena (Sl. 7) nedostaje jedna konjska protoma, dok je onaj iz Mechela bolje sačuvan (Sl. 9). Obadva imaju plastično izrađeno lice, odnosno masku pri vrhu i antitetične protome konja s karikama za privjesak ovješanim kroz gubicu. Po tijelu su ukucani kružići, a na donjem rubu su velike rupe za vješanje dodatnog nakita. Naredna su dva privjeska, koje je M. Egg objavio, nešto složeniji i bogatije su dekorirani. Na konjima su jasno izrađene oči, uši su povijene prema vratu, obadva imaju trakicom – uzdom spojenu gubicu s trokutastim tijelom. Onaj iz privatne zbirke u Švicarskoj s nepoznatoga nalazišta ima vrlo izražajno lice (Sl. 8), fino izrađene i posložene kružice i motiv meandra na donjem rubu. Drugi privjesak iz Sanzena ima slično oblikovane konjske glave, no na sredini je nacrtana, tj. urezana ptica (Sl. 10). Nema plastične maske, a glava je

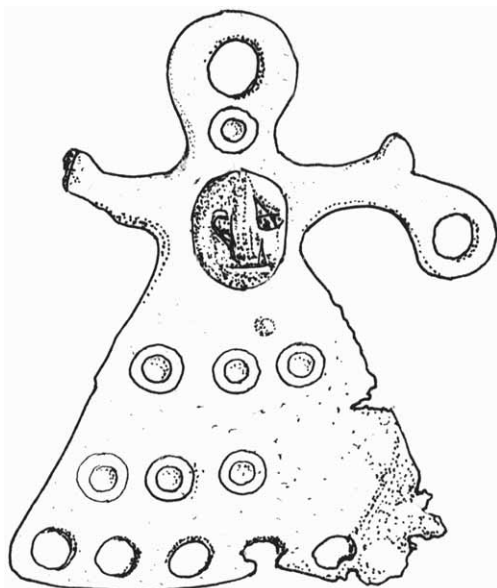
vjerojatno nadomještена velikim diskom s rupom za vješanje. Po tome je sličan pločastim privjescima iz Torlago – Doss Castion i iz Merana koje donosi Gerhard Tomedi (2002: 1225, Sl. 5, 8. 9).

Sličnost naših i alpskih privjesaka s konjskim protomama je očita, pa je pretpostavljeno da su imali sličnu funkciju, kao i datiranje. M. Egg ih je pripisao mlađeželjeznodobnoj grupi Fritzens-Sanzeno u Tirolu. Motiv *gospodarice konja* koju oni simboliziraju, povezao je Egg s prikazima antitetičkih konjskih protoma iz Picenuma na kopčama i psalijama. Motiv para konjskih protoma dospio je, po Egg, putem srednje Italije u alpsko područje i u Hrvatsku gdje su taj motiv lokalni majstori prenijeli na privjeske. S prihvaćanjem ikonografskoga predloška zasigurno su usvojene i religiozne – kulturne ideje vezane uz privjeske s konjima (EGG 1986: 72).

Antropomorfne privjeske je klasificirao, također Thilo F. Warneke u knjizi o halštatskom i ronalatenskom nakitu u obliku privjeska, a gore spomenute trokutaste primjerke iz Italije je uvrstio u oblik A, varijanta 1 zajedno s trokutastim privjescima s uzdignutim rukama nazvanih *adoranti* (WARNEKE 1999: 101–104).

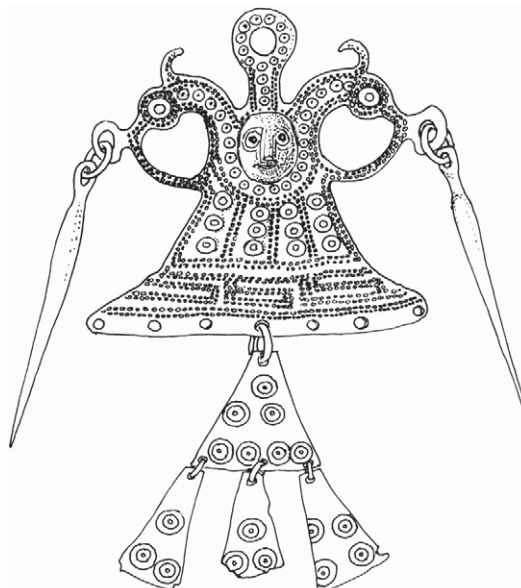
Nakit iz Cavèdine (WARNEKE 1999, 105, Sl. 49, dolje / Cavèdine nema na popisu nalazišta; EGG 1986: 71, Sl. 3; TOMEDI 2002: 1225, Sl. 5, 7) s dvostrukim konjskim protomama sa strane, po meni, ne pripada tipu privjesaka *gospodarice konja*. On je derivat kompozitnih privjesaka iz Vinice, koji su sastavljeni od dvije karičicama spojene trapezoidne pločice s konjskim glavama (cf. EGG 1986: 73, Sl. 6; RAUNIG 2004: T. 19, 3. T. 20, 1.4).

Područje na kojem su nađeni trokutasti privjesci s konjskim protomama kao i *adoranti*, kako vidimo na Eggovoj karti, čini zaokruženi predio sjeverno od jezera Como u pokrajini Trentino / Alto Adige i Tirolu koje je u željeznom dobu etnički pripadalo Retima.

Slika 7 – Sanzeno. Bronca. Približno ½ veličine (prema: EGG 1986).

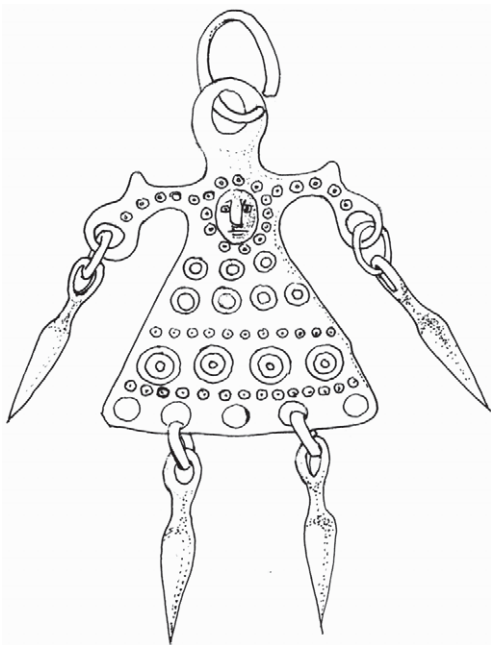
Figure 7 – Sanzeno. Bronze. Approximately ½ of the size (according to: EGG 1986).

Slika 8 – Nep. nalazište. Bronca. Približno ½ veličine (prema: EGG 1986).

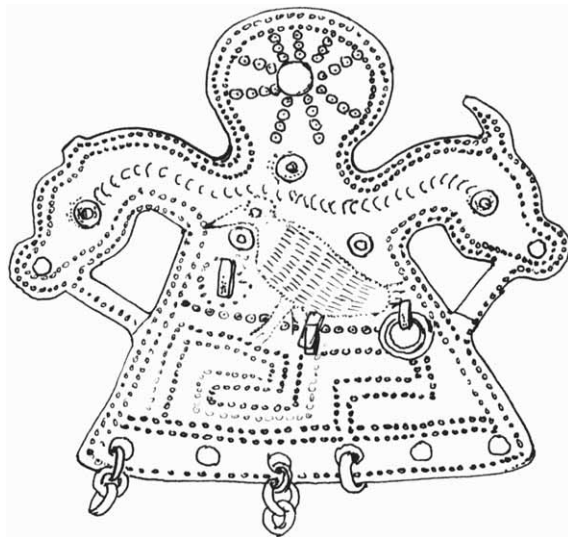
Figure 8 – Unknown site. Bronze. Approximately ½ of the size (according to: EGG 1986).

Slika 9 – Mechel. Bronca. Približno ½ veličine (prema: EGG 1986).

Figure 9 – Mechel. Bronze. Approximately ½ of the size (according to: EGG 1986).

Slika 10 – Sanzeno. Bronca. Približno ½ veličine (prema: EGG 1986).

Figure 10 – Sanzeno. Bronze. Approximately ½ of the size (according to: EGG 1986).

Genezu i razvoj retijske kulture koja uključuje i pismo, opisao je detaljno Paul Gleirscher (1991: 1–60). Posebno se bavio etruščanskim utjecajem koji se reflektira na raznim figuralnim antropomorfnim i zoomorfnim prikazima i kompozicijama. Po pitanju konjskih privjesaka iz Sanzena i Mechela, konstatira da je to krajnje reducirani prikaz gospodarice životinja, u ovom slučaju gospodarice konja. Gleirscher piše da motiv potječe iz istočnog Sredozemlja te je posredstvom Grka, zatim Etruščana došao u sjevernu Italiju (GLEIRSCHER 1994: 82).

U ikonografskom pogledu naslov *gospodarica životinja*, mitska *potnia theron* dodijeljen je određenoj ikononičkoj kompoziciji koju čine centralno postavljena ženska figura flankirana s dvije životinje ili držeći po jednu životinju sa svake strane. Time se simbolički prikazuje božanstvo koje kontrolira i gospodari životinjama, divljom prirodom u širem smislu. Ova se kompozicija pojavljuje na umjetničkim predmetima brončanodobne Egeje i kasnije je usvojena u Grčkoj brončanog i željeznog doba. Prema jednoj od teorija, kompozicija gospodarice životinja originalna je minojsko – mikenska kreacija, iako odražava utjecaj s Bliskog istoka. Druga grupa učenjaka drži da je ikonografija potekla iz Mezopotamije i da su je Minojci uzeli kao gotov model u potrazi za umjetničkim motivom koji bi izrazio božansku vlast nad životinjama. Bez obzira na različite pojedinosti, model za opisanu kompoziciju gospodarice životinja, dakle ženske osobe koja sa svake strane drži životinje, je u 14. i 13. St. pr. Kr. posredovanjem Levanta i Cipra došao u Egeju, tj. u Grčku (BARCLAY 2001: 373–381).

Kod Reta, u Alpama sjeverne Italije, na terenu gdje su koncentrirani nalazi antropomorfnih privjesaka s konjskim protomama, *potnia theron* se poistovjetila s glavnim božanstvo ovih krajeva,

a to je venetska božica Reitija, čije se ime ponavlja na zavjetnim pločicama iz venetskog svetišta Este – Baratella (FOGOLARI – PROSDOCIMI 1988: 169–181).

Lik božice Reitije imamo, navodno, na jednom zavjetnom disku iz Montebelluna. Ženska osoba s pokrivenom glavom u ruci drži ključ, a sa svake su strane pored nje životinje i razni biljni ornamenta (FOGOLARI – PROSDOCIMI 1988: 178; KOSSACK 1999: 76, Sl. 53; MIHOVILIĆ 2000: 22sq; TURK 2005: 27, Sl. 35;). Dakle, božica Reitija na toj zavjetnoj pločici dolazi s atributima slično kao grčka Hekata – *kleiduhos* (koja drži ključ). Hekata je u grčkom mitu, među ostalim, čuvarica puteva, prolaza, čuvarica ulaza u kuću itd. Ona je staro htoničko božanstvo koja se katkada izjednačuje s Artemidom, koja je u Ilijadi opisana kao *potnia theron*. No taj pridjev su nosila i druga ženska božanstva, npr. Hera, Afrodita, Demetra, ali je na koncu glavne funkcije *potnie theron* ipak preuzela Artemida, boginja lova, životinja i prirode. Njezinu zlokobnu stranu nosi Hekata, zaštitnica vještica i proricanja, božica je duhova, a zavjetni su joj se darovi polagali otklonjena pogleda, po noći bez mjesečine na križanjima putova (NILSSON 1967: 204).

U interpretaciji ženske prilike s ključem u ruci na disku iz Montebelluna mišljenja se donekle razilaze, utoliko što neki znanstvenici misle da je riječ doista o epifaniji – pojavljivanju božanstva, a drugi vide u toj ženi svećenicu s atributima božanstva u čijoj je službi (TOMEDI 2002: 1226) ili simbolički prikaz statusa žene u halštatskoj kulturi (EIBNER 2001: 115–118).

Bez obzira na to, je li se Reitija pojavila ili ne, evidentni su tragovi kulta ženskoga božanstva koje se u Alpama od *potnie theron* općenito transformiralo u *potniu hippon* – gospodaricu konja, koja je simbolički prikazana na trokutastim privjescima s konjima.

M. Egg kao izravni ikonografski predložak za alpske, pa i naše privjeske s konjima navodi nekoliko primjera iz Grčke: jednu arhajsku brončanu atašu s atenske Akropole i rezbariju od bjelokosti (Sl. 11) iz Sparte, iz svetišta Artemide Orthie (EGG 1986: 75, Sl. 8). Privjesak od terakote sa ženskim licem između antitetičkih konjskih glava (Sl. 12) iz istoga je lakonskog svetišta. Prikazana je Artemida u inačici *potnie hippon* – gospodarice konja. Hram Artemide Orthie, tj. *uspravne* Artemide u Sparti opisao je Pausanije. Arheološka su iskopavanja provedena početkom 20. stoljeća. Tom je prilikom ondje pronađeno oko stotinu, na razne načine i u raznim medijima prikazanih konja iz geometrijskog i arhajskog perioda. Prema tome je ova spartanska Artemida Orthia bila štovana

Slika 11 – Sparta, svetište Artemide Orthije. Bjelokost. Mjerilo 1/1 (prema: EGG 1986).

Figure 11 – Sparta, the sanctuary Arthemis Orthya. Ivory. Measure 1/1 (according to: EGG 1986).

Slika 12 – Sparta, svetište Artemide Orthije. Terakota. Mjerilo 1/1 (Prema: BEVAN 1986).

Figure 12 – Sparta, the sanctuary Arthemis Orthya. Terracotta. Measure 1/1 According to: BEVAN 1986).

kao božanstvo konja i ona ima mnogo dedikacija u grčkim svetištima. Zanimljivo, ali božica Artemida ne nosi epitet *hippia*, kao neka druga grčka božanstva, Posejdon npr., a od ženskih božanstava je to Atena, ali je Artemida, iza Zeusa prva po količini prikaza konja koja se vezuju uz njezine hramove ili sveta mjesta. Osim spartanske Artemide Orthie, najviše je arhajskih prikaza krilatog ženskog božanstva koje u heraldičkoj pozi drži konje sa strane evidentirano na Kreti, pa se pretpostavlja da možda *potnia hippon* ima izvorište u staroj brončanodobnoj kretske religiji (BEVAN 1986: 206–209).

Antropomorfni privjesci koje sam prikazala kao izdvojenu skupinu (Kastav, Grobnik, Vinica i Kringa), od alpske se grupe privjesaka razlikuju u jednom važnom detalju, a to je nedostatak prikaza lica. Veliki prsten za vješanje na vrhu mogao bi se uzeti kao prikaz glave, međutim, alpski privjesci imaju oboje, i prsten za vješanje i modelirano lice. No uz izvjesnu rezervu, može se i naše privjeske interpretirati kao amblematski prikaz *potnie hippon*.

Kao takvi, privjesci s gospodaricom konja su imali funkciju amuleta koji štite od uroka, zlih sila, bolesti itd. i oni su morali biti posvećeni u nekakvom ritualu ili su sami služili u kulturnim radnjama. Klepetaljke – zvečke i zvukovi koju one proizvode imaju također apotropejski učinak. Kako je riječ o gospodarici konja, pretpostavka je da su konjski privjesci u domeni žena, možda svećeničkog statusa (TOMEDI 2002: 1228). Nažalost, za to mi nemamo materijalnih dokaza. Jedino se za nalaz iz Mišince zna da je nađen u nekropoli, ali izvan groba.

Iz Kastva postoje još tri privjeska sa životinjicama sa strane, ali se njih ne može sa sigurnošću prepoznati kao konje, međutim, zadržan je trokutasti antropomorfni oblik privjeska u cjelini. Imaju isto tako ovješene zvečkice na donjem rubu (GLOGOVIĆ 1989: 122, T. 42, 1–3; BLEČIĆ 2002: T.9, 4.1, 4.2, 4.3). Jedan privjesak iz Vinice u Sloveniji, iz Meklenburške kolekcije (inv.br. 40-77-40/12237) koju čuva Peabody Museum u Harvardu, načinjen je po istoj matrici kao primjerak iz Kastva (cf. GLOGOVIĆ 1989: T. 42, 2; BLEČIĆ 2002: T. 9, 4.1). Jesu li i ti privjesci još jedna emblematska preobrazba gospodarice konja, teško je reći, ali pretpostavljam da su i oni bili kulturni – magijski inventar, vjerojatno istoga ili sličnoga kulta ženskoga božanstva sa životinjama u pratnji.

Razmjerno velika količina antropomorfnih privjesaka s konjima koji se vezuju uz Kastav, upućuju na kulturni karakter toga mjesta u željeznom dobu, osim funeralnog, što je dokumentirano na lokalitetu Mišinac, odnosno Veli Mišinac.

Izvedba konjskih protoma stilski odražava, recimo tako, japodski rukopis, pa ne treba sumnjati da su privjesci proizvod japodskih – u slučaju Vinice kolapjanskih (BOŽIĆ 1999: 174–177) – radionica nakita. Kako je konj kod Japoda inače favorizirana životinja bit će da je to bio snažan, ako ne i presudan faktor u recepciji motiva *potnie hippon* – gospodarice konja na našem području.

LITERATURA

- BALEN-LETUNIĆ, D. 2006 – *Japodi, Arheološka svjedočanstva o japodskoj kulturi u posljednjem tisućljeću*. Ogulin, 2006.
- BARCLAY, A.E. 2001 – The Potnia Theron: Adaptation of a Near Eastern Image, *Aegaeum* 22 : Potnia, Deities and Religion in the Aegean Bronze Age. *Proceedings of 8th International Aegean Conference*. Göteborg, 2001: Ed. Robert Laffineur and Robin Hägg.
- BEVAN, E. 1986 – Representations of Animals in Sanctuaries of Artemis and other Olympian Deities. *BAR International Series*, 315 (i), 1986.
- BLEČIĆ M. 2002 – Kastav u posljednjem tisućljeću prije Krista. Zusammenfassung: Kastav im letzten Jahrtausend vor Christus. *VAMZ*, 3.ser., 35/2002: 67–131.

- BLEČIĆ, M. 2004 – Grobnik u željezno doba. Summary: Grobnik in the Iron Age. VAMZ, 3.ser., 37/2004: 47–106.
- BOŽIČ, D. 1999 – Imenovali so se po Kolpi. *Zakladi tisočletij, Zgodovina Slovenije od neandertalcov do Slovanov*. Ljubljana, 1999.
- EGG, M. 1986 – Die »Herrin der Pferde« im Alpengebiet. *ArchKorr*, 16/1986: 69–78.
- EIBNER, A. 2001 – Die Stellung der Frau in der Hallstattkultur anhand bildlichen Zeugnisse. *MAGW*, 130–131/2001: 107–136.
- FOGOLARI, G. – A.L. PROSDOCIMI 1988 – *I Veneti antichi, Lingua e cultura*. Padova, 1988.
- GLEIRSCHER, P. 1991 – *Die Räter*. Chur, 1991.
- GLEIRSCHER, P. 1994 – Zum etruskischen Fundgut zwischen Adda Etsch und Inn. *HelArch*, 93–94/1994: 69–105.
- GLOGOVIĆ, D. 1989 – Prilozi poznavanju željeznog doba na sjevernom Jadranu. Hrvatsko primorje i Kvarnerski otoci. Summary : Studies in the Iron Age of the Northern Adriatic. Monografije 1, Razred za društvene znanosti JAZU, Zavod za arheologiju. Zagreb.
- GUŠTIN, M. 1987 – La Tène Fibulae from Istria. *AJug*, 24/1987: 43–57.
- KOSSACK, G. 1999 – Religiöses Denken in dinglicher und bildlicher Überlieferung Alteuropas aus der Spätbronze- und frühen Eisenzeit (9.–6. Jahrhundert v. Chr.Geb.). München, 1999.
- LJUBIĆ, Š. 1889 – *Popis Arheološkog odjela Nar. Zem. muzeja u Zagrebu*. Zagreb, 1889.
- MATEJČIĆ, R. 1974 – Prehistorijska nekropola Mišinci u Kastvu (Pokusno istraživanje). *LT*, 1/1974: 1–12.
- MIHOVILIĆ, K. 1998 – Deset sličica iz prapovijesti Kringe, Koruna. *Štandar. Prigodni list župe Sv. Petra i Pavla u Kringi i Sv. Roka u Mantrilju*, 4/1998, kolovoz 1998, 10.
- MIHOVILIĆ, K. 2000 – Sceptar iz Nezakcija. Summary: Sceptre from Nesactium. *OpA*, 23–24/2000: 21–27.
- NILSSON, M.P. 1967 – *A History of Greek Religion*.² Oxford, 1967.
- RAUNIG, B. 2004 – Umjetnost i religija prahistorijskih Japoda. Summary : Art and Religion of prehistoric Yapodi. *DjelaCBI*, 82 (8), 2004.
- TOMEDI, G. 2002 – Zur Emblematik der späten Bronzezeit und frühen Eisenzeit im alpinen Raum. *Kult der Vorzeit in den Alpen, Opfergaben, Opferplätze, Opferbrauchtum*. Bozen/Bolzano, 2002.
- TURK, P. 2005 – *Podobe življenja in mita*. Ljubljana, 2005.
- WARNEKE, T.F. 1999 – Hallstatt- und frühlatènezeitlicher Anhänger Schmuck. Studien zu Metallanhängern des 8.–5. Jahrhunderts v. Chr. zwischen Main und Po (Leidolf). *Internationale Archäologie* (Rahden/Westfalen), 50/1999.

SUMMARY

THE MISTRESS OF THE HORSES ON IRON AGE PENDANTS
FROM KASTAV AND GROBNIK

A group of pendants from Croatian Littoral (Hrvatsko Primorje) and Istria (Kringa) which have the heads of horses on the side, are separated, as a different type. They form a group which consists only of pendants which are irrefutably anthropomorphic, and as a result of their triangular shape symbolically represent women (EIBNER 2001: 108).

They are finds without reliable data or archaeological context, except the one from Kastav which was found in an archaeological excavations near Mišinač in 1972 (BLEČIĆ 2002: 67-131; 2004: 47-106, MATEJČIĆ 1974: 51-77, Pl.4).

The triangular pendants from Kastav and Grobnik are discussed as part of a large and very varied group of Horse or Animal Pendants from the Japodic culture. With the Japodes the horse also appears on various kinds of ornament and as a utilitarian part of clothing. Horses also appear on thoreutic objects and in as figurines, made from amber etc. (BALEN-LETUNIĆ 2006: 59, Fig. 55). Indeed the horse is relatively the most frequently found animal in the whole Japod zoological repertoire (RAUNIG 2004: 115).

Our pendants from Grobnik and Kastav fall, according to Raunig, among the first variant of pendants showing horses with protomae. In this first variant the pendants are square or trapezoid like the one from Lika (Kompolje) and most of those from Vinica Iron Age group. Only two of the horse pendants from Vinica (figs. 3 and 6) can be included among the basic triangular pendants of the Kastav- Grobnik type (RAUNIG 2004: 103-105).

In his article of 1986 Markus Egg collected and described a group of anthropomorphic pendants including a pair of antitetic horses heads from the Alpine region (figs. 7, 8-10). The similarity between our pendants and the Alpine ones is obvious, and we may suppose that they had the same functions and chronology. Egg placed them in the early Iron Age group of Fritzens-Sanzeno. Egg linked them with the antitetic horse protomae from Picenum (EGG 1986: 72).

As a direct iconic pattern for the Alpine examples and the Croatian horse pendants Markus Egg puts forward several examples from Greece, an archaic bronze handle attachment from the Athens acropolis and an ivory carving (fig. 11), from Sparta from the shrine of Artemis Orthia (EGG 1986: 75, fig. 8). The example of a terracotta pendant with a woman's head between antitetic horse heads from the same Laconian shrine (fig. 12). shows Artemis in a variant of the *potnia hippon* – Mistress of the Horses. The temple of Orthia that is, of the upright Artemis in Sparta was described by Pausanias. In archeological excavations there about a hundred horses were found of different kinds and made of different materials from geometric and archaic periods. Besides the Spartan Artemis Orthia, the most frequent archaic representation of a winged female goddess who in a heraldic pose holds a horse beside her was in Crete, so it may be supposed that perhaps the origin of *potnia hippon* is from the early Bronze Age Cretian religion (BEVAN 1986: 206-209).

In the *Iliad* Artemis is described as *potnia theron*, but the name Mistress of Animals is carried by Hera, Aphrodite, Demetra, etc. The main function of *potnia theron* is after all that of Artemis. Sometimes Artemis was identified with Hecate – a chthonic goddess with. She was protector of spirits, prophesies, and gifts were left for her with averted eyes, at crossroads on moonless nights (NILSSON 1967: 204).

Goddesses of animals, the mythical *potnia theron* is the name given to iconographic compositions which have a woman's figure in the centre flanked by two animals or holding one on either side, symbolically portraying a goddess who is in control of animals, of wild nature in the extended sense. Regardless of various theories, compositions showing a goddess with animals originally came from Mesopotamia in 14 or 13 c. BC and through the Levant and Cyprus were adopted in Aegeis, i.e. in Greece (BARCLAY 2001: 373–371).

The areas where the triangular pendants with horse protomae were found, as we see on Egg's map, is the region north of Lake Como in the Trentino, Alto Adige and Tyrol, an area which in the Iron Age was ethnically part of Raetians. The genesis and development Raetian culture was described in detail by Paul Gleirscher (1991: 1–60). The pendants from Sanzeno and Mechel (figs. 7 and 9) are considered to be much reduced representations of the Goddess of animals, in this case a horse. The motif comes from the eastern Mediterranean, and through Greece and the Etruscans got to north Italy (GLIERSCHER 1994: 82).

Among the Raetians, in the north Italian Alps, *potnia hippon* was identified with the main goddess of that region, and that was the Venetian Goddess Reitia whose name is found on votive tablets from the Venetian shrine Este – Baratella (FOGOLARI – PROSDOCIMI 1988: 169–181). It is said that Reitia was shown on votive tablets from Montebelluno with the attributes of Hecate *Kleidouchos* – who is holding a key but with certain elements of the Mistress of Animals (KOS-SACK 1999: 76, fig. 53; TURK 2005: 27, fig. 35). Perhaps these are pictures of priestesses (TOMEDI 2002: 1226), or on the tablets, and there are a lot of them, they symbolize the status of women in the Hallstatt culture (EIBNER 2001: 115–118). Evidently there are traces of the cult of a female goddess who in the Alps from *potnia theron* was largely transformed into *potnia hippon* – Mistress of the Horses who is symbolically shown with horses on a triangular pendant (fig. 7–10).

Pendants with the Mistress of the Horses served as amulets against evil powers, and they must have been consecrated at some kind of ritual or perhaps they themselves were part of a ritual. The sound they produced may have had an apotropaic effect. Since it is a goddess of horses we may suppose that such horse pendants are in the female domain, perhaps one with religious status (TOMEDI 2002: 12289). Unfortunately we have no proof of any of these possibilities. We only know that the pendant from Mišinac was found in a necropolis but outside the grave.

Anthropomorphic pendants of the type Kastav- Grobnik, could by analogy with the examples from the Raetian region be interpreted as an emblematic representation of *potnia hippon*. They have been found in: Kastav, Grobnik, Kringa and Vinica, and date from the late Late Iron Age or the early La Tène period.

The relatively large number of anthropomorphic pendants with horses which are connected with Kastav, bearing in mind a number of pendants of other types (GLOGOVIĆ 1989: 122, T. 42, 1–3; BLEČIĆ 2002: T.9, 4.1, 4.2, 4.3), suggests that it might have been a cult there in the Iron Age, besides the funeral of which we have documentation in the locality of Mišinac.

The style of the horse workmanship is reminiscent of Japod work, and we do not need to doubt that the pendants are a Japod product, and the Vinica ones of a Colapian (BOŽIČ 1999: 174–177) workshops. Since the horse was a favourite animal of the Japods this was likely to have been a strong if not decisive factor for using the *potnia hippon* –motif for the in our region.

Rukopis primljen: 10.XI.2009.
Rukopis prihvaćen: 20.XI.2009.